

VISIE OP HET LEERGEBIED MENS EN MAATSCHAPPIJ

Voorliggende visie is opgesteld door het ontwikkelteam Mens en Maatschappij tijdens de eerste sessie van Curriculum.nu (maart 2018). Het team heeft deze visie op basis van ontvangen feedback steeds verder aangescherpt (mei, oktober en december 2018). Op basis van deze visie heeft het ontwikkelteam vervolgens grote opdrachten benoemd, de essenties van het leergebied, om vervolgens bouwstenen te ontwikkelen. Bouwstenen beschrijven de benodigde kennis en vaardigheden. De bouwstenen vormen uiteindelijk, samen met de visie en de grote opdrachten, input voor de herziening van de kerndoelen en eindtermen.

Over Curriculum.nu

Het is belangrijk dat de inhoud van het onderwijs tegemoet komt aan de eisen die nu en in de toekomst gesteld worden aan mensen. Curriculum.nu gaat over de actualisatie van het curriculum, waarin is vastgelegd wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Teams van leraren en schoolleiders ontwikkelen samen bouwstenen als basis voor de herziening van de kerndoelen in het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Daarnaast doen zij aanbevelingen voor de bovenbouw in het voortgezet onderwijs. De curriculumherziening biedt kansen om te zorgen voor doorlopende leerlijnen van primair naar voortgezet onderwijs en van voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs. De bouwstenen bevatten een aanzet daartoe. De curriculumherziening wil daarnaast de samenhang in het onderwijs bevorderen, de overladenheid terugdringen en een betere balans brengen in de hoofddoelen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming.

Kijk voor meer informatie op www.curriculum.nu.

Januari 2019

Inleiding

Deze visie betreft het leergebied Mens & Maatschappij voor zowel het primair onderwijs (po) als het voortgezet onderwijs (vo). Het leergebied gaat over de relatie tussen de mens en zijn (maatschappelijke) omgeving, hier en daar – in het verleden, het heden en in de toekomst.

Vanuit de huidige doelen gezien, omvat het leergebied de kerndoelen 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'¹ (po), de kerndoelen 'Mens en maatschappij' (onderbouw vo) en de eindtermen van de schoolvakken aardrijkskunde, economie en bedrijfseconomie, filosofie, geschiedenis, maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen (bovenbouw vo).

Scholen zijn autonoom om op basis van eigen onderwijskundige en organisatorische keuzes invulling te geven aan het leergebied M&M

Het leergebied Mens & Maatschappij

Het leergebied Mens & Maatschappij kijkt naar de wereld als leefomgeving van de mens en de mens als onderdeel van die wereld. Door vanuit meerdere perspectieven (historisch, economisch, geografisch, filosofisch en maatschappelijk) naar de soms complexe en steeds veranderende wereld om hen heen te kijken, leren leerlingen die wereld te begrijpen. M&M biedt kennis en vaardigheden als handvatten om ontwikkelingen, verschijnselen en vraagstukken niet alleen te begrijpen, maar erover ook een mening te vormen, die te waarderen en te beoordelen. Met dit als basis kunnen leerlingen in voorkomende gevallen weldoordachte keuzes van persoonlijk en algemeen belang maken. Tevens draagt het leergebied eraan bij dat leerlingen begrip krijgen voor de wijze waarop mensen in andere tijden of op andere plaatsen hun keuzes gemaakt hebben of maken.

Het leergebied sluit aan op de interesses, leefwereld en ontwikkelingsfase van de leerling maar stopt daar niet. M&M beoogt leerlingen met nieuwe werelden in contact te brengen,

¹ 'natuur en techniek' valt bij curriculum.nu onder het leergebied Mens & Natuur

om vanuit nieuwe perspectieven te leren kijken en om vragen op te werpen. Het is van belang om de buitenwereld (het terrein van het leergebied) letterlijk en figuurlijk de klas in te brengen, maar ook om met leerlingen de buitenwereld (de omgeving, nationaal of internationaal) in te trekken.

Door het leergebied M&M ontwikkelen leerlingen een brede en genuanceerde kijk op en persoonlijke betrokkenheid bij de wereld om hen heen en zijn zij aan het eind van hun schoolloopbaan voldoende toegerust voor de volgende stap in hun persoonlijk en maatschappelijk leven.

Ontwikkelingen in de samenleving

Het leergebied M&M handelt over uiteenlopende (maatschappelijke) ontwikkelingen en verschijnselen zoals globalisering, pluriformiteit, identiteit, duurzame ontwikkeling en de invloed van technologie op onze samenleving. Iedere leerling krijgt er nu en in de toekomst mee te maken. Hij leert deze ontwikkelingen te begrijpen, zich er een mening over te vormen, te waarderen en te beoordelen.

Binnen M&M bieden de vakken, zowel afzonderlijk als in samenhang, diverse perspectieven waarmee leerlingen zich leren verhouden tot deze ontwikkelingen. Leerlingen leren bijvoorbeeld historisch en geografisch denken en redeneren, ontwikkelen zo historisch en geografisch besef en vormen zich een beeld van de wereld. Daarnaast leren ze keuzes te maken vanuit economisch besef, fundamentele (filosofische) vragen te stellen, ontwikkelen ze democratisch bewustzijn en doen ze kennis van de rechtsstaat op. De kernconcepten (belangrijke concepten en begrippen) binnen het leergebied en de afzonderlijke vakken vormen het gereedschap en de gemeenschappelijke taal waarmee de samenleving gekend en geduid kan worden.

De ontwikkelingen die aan de orde komen moeten verwonderen, prikkelen en zoveel mogelijk aansluiten bij de actualiteit en de narratieven (persoonlijke verhalen) van leerlingen. Dit zou uitgangspunt moeten zijn om te komen tot vakinhoudelijke keuzes en een dusdanige selectie van onderwerpen waardoor overladenheid voorkomen wordt en er ruimte blijft om onderwerpen uit te diepen. Binnen het leergebied kunnen metacognitieve vaardigheden sterk ontwikkeld worden. Die vaardigheden zijn tevens een vereiste voor toekomstbestendig onderwijs en een leven lang leren.

Mens & Maatschappij en de drie hoofddoelen van onderwijs

Binnen Mens & Maatschappij zijn kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming sterk verweven. Het terrein van het leergebied is immers de samenleving waarin de leerling nu en later zijn plek inneemt en hij als persoon tot ontwikkeling komt, en waarbij hij zich betrokken kan voelen. Door leerlingen te leren nadenken over verleden, heden en toekomst en hun rol daarin (vervolgopleiding, wonen en werken) draagt het leergebied bij aan het doeldomein kwalificatie. Hiervoor is een gedegen kennis van de wereld en beheersing van denkvaardigheden noodzakelijk. In het leergebied wordt er vanuit verschillende perspectieven naar informatie gekeken. Door middel van vakspecifieke benaderingen kan deze informatie systematisch worden omgezet naar kennis.

Binnen M&M gaat het over waarden, normen en cultuurkenmerken. Daarnaast gaat het om het begrijpen, vergelijken en waarderen van verschijnselen binnen de hedendaagse pluriforme samenleving. De leerlingen denken na over keuzes die in de samenleving worden gemaakt en de consequenties hiervan voor bijvoorbeeld interpersoonlijke relaties, internationale betrekkingen of duurzame ontwikkeling.

Door hen te begeleiden bij het zoeken naar en kritisch denken over waarheidsvinding en maatschappelijke ontwikkelingen, persoonlijke drijfveren, waarden, normen, motivaties en ambities draagt M&M bij aan de persoonsvorming van leerlingen. Het helpt hen bewust te worden van de eigen identiteit, autonomie, maar ook hun eigen grenzen en die van anderen.

Samenhang binnen het leergebied en daarbuiten

a. Samenhang binnen het leergebied

In een steeds complexere wereld is het van groot belang dat leerlingen worden toegerust om samenhang binnen en tussen de grote actuele (mondiale) ontwikkelingen en vraagstukken te zien. M&M is bij uitstek het leergebied waar leerlingen vanuit de diverse

perspectieven inzicht krijgen in de wereldproblematiek, in ontwikkelingen vroeger en nu, hier en elders. Om leerlingen een eigen coherent en genuanceerd wereld- en mensbeeld te laten ontwikkelen, is het essentieel dat leerlingen leren hoe de verschillende (schoolvak)perspectieven op de werkelijkheid samenhangen. Daarom is het van belang dat er samenhang komt tussen de doelen van de verschillende M&M- vakken en verschillende leergebieden (zoals bij OJW in het basisonderwijs nu al samenhang is tussen de leergebieden M&M en M&N).

Hiermee worden de kennis en vaardigheden vanuit de verschillende disciplines betekenisvoller. Dit kan door brede Mens & Maatschappij-concepten te kiezen die vanuit verschillende (vak)perspectieven kunnen worden ingekleurd. Vakspecifieke kennis en vaardigheden worden niet uit het oog verloren; afzonderlijke vakbegrippen en vakvaardigheden blijven van belang.

De selectie van M&M-kernconcepten en vaardigheden kan (in po en vo) zorgen voor meer samenhang en minder overlap tussen de afzonderlijke vakken. Door leerlingen (dezelfde) concepten toe te laten passen in diverse maatschappelijke contexten kan ruimte gecreëerd worden. De benadering van actuele vraagstukken vanuit verschillende gezichtspunten werkt ook motiverend, appelleert aan de creativiteit van leerlingen en draagt bij aan het bereiken van meer diepgang. Deze benadering sluit aan bij ontwikkelingen in de samenleving en de behoefte van het vervolgonderwijs aan leerlingen die een multidisciplinaire wijze van werken kennen. In dit opzicht kan M&M bijdragen aan een betere (start)kwalificatie.

b. Samenhang tussen het Mens & Maatschappij en andere leergebieden

Samenhang met andere vakken en leergebieden is er op het gebied van de overstijgende vraagstukken. Zo is er overlap en zijn er veel raakvlakken, bijvoorbeeld:

- ...met Burgerschap wat betreft de thema's en aspecten democratie, rechtsstaat, maatschappelijke betrokkenheid, participatie, (zelf)redzaamheid, en identiteitsvorming;
- ...met Mens & Natuur wat betreft fysische aardrijkskunde en ethische vraagstukken. In po is er nu al een relatie met dit leergebied en de vakken biologie, natuur en techniek;
- ...met Digitale geletterdheid wat betreft omgaan met digitale informatie, de invloed van technologie op onze samenleving en economie en hoe je jezelf daartoe verhoudt;
- ...met Rekenen & Wiskunde wat betreft rekenvaardigheid bij met name economie en aardrijkskunde;
- ...met Nederlands als het gaat om formuleren en redeneren, meningsvorming, beoordelen, waarderen, informatie interpreteren, evalueren, spreek- en luistervaardigheid;
- ...met Kunst & Cultuur waar het gaat om cultuurgeschiedenis, culturele diversiteit en identiteitsvorming;
- ...met Bewegen & Sport wanneer het gaat om omgaan met anderen, jezelf kennen en manieren van denken en (praktisch) handelen.

c. Samenhang tussen (kennis en) vaardigheden in het leergebied M&M en brede vaardigheden

Gezien de belangrijke rol die M&M speelt bij de drie doeldomeinen van onderwijs is het vanzelfsprekend dat alle brede vaardigheden, in meer of mindere mate, erin aan bod komen. Het gaat echter nooit om vaardigheden alleen; kennis is altijd voorwaardelijk. Om leerlingen toe te rusten voor de maatschappij en ze te vormen tot bewust denkende,

handelende en keuzemakende burgers zijn enkele van deze brede vaardigheden van specifiek belang voor M&M: kritisch denken, sociaal-culturele vaardigheden, probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Deze vaardigheden zijn ook van belang met het oog op de doorstroming naar vervolgonderwijs (beroepsopleiding en hoger onderwijs).

Kritisch denken is nodig om vanuit meerdere perspectieven informatie te interpreteren, analyseren, evalueren en waarderen. Doordat leerlingen vanuit verschillende perspectieven culturen leren (h)erkennen en respectvol leren omgaan met andere visies, uitingen en gedragingen, en zich bewust leren worden van hun individuele en collectieve

verantwoordelijkheid en handelen in de samenleving, worden bij M&M ook sociaalculturele vaardigheden ontwikkeld.

Bij onderzoekopdrachten binnen M&M is veel aandacht voor probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Leerlingen signaleren niet alleen (grote en kleine) maatschappelijke problemen, maar werken ook aan oplossingsstrategieën en modellen om op basis daarvan besluiten te nemen.

Verbeterde doorlopende leerlijn en doorstroom

Het leergebied M&M moet zich meer dan nu het geval is richten op een betere doorstroom van het po naar het vo, binnen het vo (van onderbouw naar bovenbouw), en van het vo naar mbo, hbo en wo. Van jongs af aan komen leerlingen in aanraking met informatie vanuit de wereld om hen heen. De samenhangende perspectieven binnen M&M bieden de leerlingen in- en overzicht om zich een (evenwichtig) mens- en wereldbeeld te vormen. De samenhang binnen M&M moet vanaf het po tot en met de bovenbouw van het vo duidelijk aanwezig en herkenbaar zijn. Het benoemen van gezamenlijke concepten, brede en vakvaardigheden is dan een voorwaarde.

Voor een goede doorstroom van het po naar het vo, en binnen het vo is het belangrijk dat alle leerlingen op bepaalde momenten in hun schoolloopbaan duidelijk omschreven M&M - kennis en -vaardigheden beheersen. In de huidige onderwijspraktijk wordt na doorstroom naar vervolgonderwijs nog te vaak gestart op een lager dan gemiddeld niveau of wordt leerstof herhaald, om te zorgen dat alle leerlingen aanhaken. Dat doet geen recht aan het niveau waarmee veel leerlingen al instromen. Herhaling van reeds gekende leerstof motiveert niet en doet afbreuk aan efficiënt onderwijs. Daarom is een doorlopende leerlijn van belang, waarbij bij het formuleren van kerndoelen en eindtermen binnen de onderscheiden onderwijssectoren zoveel mogelijk rekening gehouden wordt met de verschillende kwaliteiten en competenties van de leerlingen.

BIJLAGE 1: BEGRIPPENLIJST

Aspecten	<p>Facetten van de werkelijkheid.</p> <p><i>Verschijnselen, gebeurtenissen en vraagstukken kunnen worden ontrafeld door verschillende aspecten te bestuderen (zoals economische-, sociale-, politieke- of culturele aspecten). Binnen het leergebied komen de verschillende aspecten aan bod en wordt tegelijkertijd gekeken hoe deze aspecten samenhangen.</i></p>
Bouwsteen	<p>Uitwerking van de Grote Opdracht op meerdere onderwijsniveaus.</p> <p><i>Bouwstenen laten zien welke kennis en vaardigheden leerlingen nodig hebben in het licht van de visie en grote opdrachten. Iedere bouwsteen wordt uitgewerkt op drie niveaus (po-onderbouw, po-bovenbouw, vo-onderbouw. Voor vo-bovenbouw zullen adviezen worden geformuleerd.</i></p>
Concepten	<p>De (abstracte) kernbegrippen van het leergebied (en ook: principes, beginselen, theorieën, ideeën, beelden, wetten, structuren, ordeningen of systemen) die een kader vormen voor de kennisopbouw in het leergebied.</p> <p><i>Varianten: vakconcepten (kenmerkend voor een schoolvak)</i></p>
Contexten	(maatschappelijke-) vraagstukken, ontwikkelingen of verschijnselen.
Denkwijze	Manieren van kijken, ordenen en/of redeneren.
Grote Opdracht	<p>De kernen van het leergebied.</p> <p><i>De Grote Opdrachten beschrijven wat leerlingen in het leergebied leren vanuit de drie doelen van onderwijs: socialisatie, kwalificatie en persoonlijke ontwikkeling. Bij de leergebieden Mens en Maatschappij & Mens en Natuur beschrijven de Grote Opdrachten de kennis (de vaardigheden binnen het leergebied worden apart beschreven).</i></p>
Perspectieven	<p>Hier gebruikt als: bekeken vanuit een bepaalde invalshoek.</p> <p><i>De perspectieven worden gebruikt in de zin van 'benaderingswijzen' (bijvoorbeeld: kijken vanuit een 'politiek perspectief', 'economisch perspectief', 'cultureel perspectief' of 'sociaal perspectief'). 'Perspectief' kan ook worden gebruikt in de zin van 'invalshoek' van een individu of groep (in combinatie met standplaatsgebondenheid: de tijd en plaats waar vanuit iemand denkt of redeneert). In dit document wordt dan 'denken vanuit anderen' gebruikt.</i></p>

Referentiekader De kennis die het mogelijk maakt om verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken in een context te plaatsen (bij Mens en Maatschappij is dit een geografische en historische context).

Denk aan kennis van chronologie en de kennis die nodig is om je een wereldbeeld te vormen.

Samenhang Beschrijving van gemeenschappelijkheid, inzichtelijk maken hoe schoolvakken of onderwijssectoren elkaar aanvullen.

Varianten: horizontale samenhang (tussen schoolvakken of leergebieden), verticale samenhang (doorlopende leerlijnen tussen sectoren: po-vo).

Vaardigheid Denk- of werkwijzen die geoefend en toegepast kunnen worden en waar een leerling zich door oefening in kan bekwamen.

Vaardigheden en kennis verhouden zich als werkwoorden tot zelfstandige naamwoorden; samen vormen ze de taal van het leergebied.

Binnen Curriculum.nu worden vaardigheden op verschillende niveaus gedefinieerd: brede of generieke vaardigheden (voor alle leergebieden), vaardigheden binnen het leergebied (voor het hele Mens en Maatschappij leergebied) en vakvaardigheden.

Vakbegrip Of vakinhoudelijk begrip: binnen een schoolvak gebruikt begrip.

Variant: er wordt ook wel gesproken over vaktaal, de taal die leerlingen gebruiken als ze met het schoolvak bezig zijn. Idealiter gaan leerlingen vakbegrippen ook gebruiken in de omgangstaal.

Vakinhoud De leerstof (kennis, vaardigheid of een combinatie) die behoort tot een schoolvak.

Visie De visie geeft aan wat het leergebied bijdraagt aan- en wat belangrijk is voor leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs met oog op hun leren, werken en leven in de toekomstige samenleving.

De visie geeft onder meer een afbakening van het leergebied (inhoud en reikwijdte); hoe het leergebied kan bijdragen aan de drie hoofddoelen van onderwijs (kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming); wat de samenhang is tussen de disciplines binnen het binnen het leergebied; wat de samenhang is met andere leergebieden; wat de samenhang is tussen brede vaardigheden en de kennis en vaardigheden in het leergebied.

Werkwijzen Voor het leergebied kenmerkende handelingen en activiteiten.

BIJLAGE 2: BRONNENLIJST

Béneker, T. (2018). *Toekomstgericht onderwijs in de maatschappijvakken. Een vakdidactisch perspectief vanuit aardrijkskunde, economie, geschiedenis, levensbeschouwing en maatschappijleer*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Boxtel, C. van, Boersen, M., Mulder, B.J., Nieuwelink, H. Riessen, M. van, Steenstra, C., & Straaten, D. van. (2009a). *De kennisbasis nader bekeken. Een analyse van de kennisbases aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Boxtel, C. van, Bulthuis, H., Goudsmit, H., Hooghuis, F., Mulder, B.J., Smulders, P., Stam, C., ... & Weme, B. de (2009b). *Vakintegratie in de mens en maatschappijvakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Bruning, L., & Michels, B. (2013). *Concept-contextvenster: Zicht op de wisselwerking tussen concepten en contexten in het bèta-onderwijs*. Enschede: SLO.

Curriculum.nu (2017): *Technologie in de leergebieden: Advies over de positie van Techniek en Technologie in primair en voortgezet onderwijs*. Den Haag: Curriculum.nu (i.s.m. SLO).

Curriculum.nu (2018): *Handreiking brede vaardigheden*. Den Haag: Curriculum.nu (i.s.m. SLO).

Gelinck, C., Noordink, H., Kaap, A. van der, Marsman, P., Visser, A., Elzen, M. den, ... & Sikkes, M. (2017). Mens en maatschappij. In E. Folmer, E. Koopmans - van Noorel, & W. Kuiper (Reds.), *Curriculumspiegel* (pp. 292-342). Enschede: SLO.

National Council for the Social Studies (2013). *Crosscutting concepts*. Silver Spring, Ma: NCCS.

<http://www.nextgenscience.org/sites/default/files/Appendix%20G%20-%20Crosscutting%20Concepts%20FINAL%20edited%204.10.13.pdf>

Graft, M. van, Klein Tank, M., & Beker, T. (2016). *Wetenschap & technologie in het basis- en speciaal onderwijs: Richtinggevend leerplankader bij het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Enschede: SLO.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Kerndoelen primair onderwijs*. Den Haag: Ministerie van OCW.

National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. Washington D.C.: National Academies Press. <http://www.nextgenscience.org/>

National Council for the Social Studies (2010). *National Curriculum Standards for Social Studies: A Framework for Teaching, Learning, and Assessment*. Silver Spring, Ma: NCCS. <https://www.socialstudies.org/standards/curriculum>

Onderbouw-VO (2006). *Karakteristieken en kerndoelen voor de onderbouw*. Zwolle: Onderbouw-VO

SLO (2016). *Kennisbasis mens & maatschappijvakken. Een eerste verkenning* (Interne publicatie). Enschede: SLO.

SLO (2017). *Mens & maatschappij: Vakspecifieke trendanalyse 2017*. Enschede: SLO.

Tuithof, H. (red.) (2018). *Wat werkt als je samenwerkt: Voorbeelden van samenwerking tussen gammavakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Vakvisies

Vakvisies van de vakverenigingen Mens en Maatschappij zijn te raadplegen:

<https://curriculum.nu/actueel/visies-vakverenigingen-mens-maatschappij/>